

UOT 371

İradə Böyükağa qızı Əmirəliyeva

*Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun aparıcı elmi işçisi,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
<https://orcid.org/0000-0002-3319-7466>
[https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91\(1\).19-22](https://doi.org/10.69682/azrt.2024.91(1).19-22)*

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN HƏYATA, İNSANA VƏ QADINA MÜNASİBƏTİ BARƏDƏ MƏMMƏD ƏMİN RƏSULZADƏNİN FİKİRLƏRİ

Ирада Боюкага гызы Амиралиева

*ведущий научный сотрудник
Института Образования Азербайджанской Республики,
доктор философии по педагогике*

МЫСЛИ МАМЕД ЭМИНА РАСУЛЗАДЕ ОБ ОТНОШЕНИИ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ К ЖИЗНИ, ЧЕЛОВЕКУ И ЖЕНЩИНАМ

Irada Boyukagha Amiraliyeva

*leading scientific worker at the Institute of Education of the Republic of Azerbaijan,
doctor of philosophy in pedagogy*

THOUGHTS OF MAMED AMIN RASULZADE ABOUT THE ATTITUDE OF THE NIZAMI GANJAVI TO LIFE, PEOPLE AND WOMEN

Xülasə. Nizami Gəncəvi öz əsərlərini öz əsərlərini fars dilində yazmışdır. Bu səbəbdən İranda onun fars şairi olduğunu iddia edirlər. Halbuki Nizami Gəncə şəhərində anadan olmuş, Gəncədə şəhərində də dəfn olunmuşdur. Məmməd Əmin Rəsulzadə ötən sərini 40-cı illərində “Böyük Azərbaycan şairi Nizami” əsərini yazmaqla sübut etmişdir ki, Nizami Gəncəvi azərbaycanlıdır və Azərbaycan şairidir. Bu məqalədə Nizami Gəncəvinin həyata, insana və qadına münasibəti haqqında Məmməd Əmin Rəsulzadənin fikirləri üzərində dayanılır.

Açar sözlər: *Azərbaycan şairi, Nizami Azərbaycan şairidir, Nizami həyata və insana münasibət haqqında, Nizami qadına münasibəti haqqında*

Резюме. Низами Гянджеви писал свои произведения на персидском языке. По этой причине в Иране утверждают, что он персидский поэт. Однако Низами родился в Гяндже и был похоронен в Гяндже. Мамед Эмин Расулзаде доказал, что Низами Гянджеви является азербайджанцем и азербайджанским поэтом, написав 40-е годы XX века произведение «Великий азербайджанский поэт Низами». В данной статье основное внимание уделяется мнению Мамед Эмина Расулзаде об отношении Низами Гянджеви к жизни, мужчине и женщине.

Ключевые слова: *азербайджанский поэт, азербайджанский поэт Низами, Низами о своем отношении к жизни и человеку, Низами о своем отношении к женщинам*

Summary. Nizami Ganjavi wrote his works in Persian. For this reason, Iran claims that he is a Persian poet. However, Nizami was born in Ganja and was buried in Ganja. Mammad Amin Rasulzade proved that Nizami Ganjavi is an Azerbaijani and an Azerbaijani poet by writing the work “The Great Azerbaijani Poet Nizami” in the 40s of the 20th century. This article focuses on the opinion of Mammad Amin Rasulzadeh about Nizami Ganjavi’s attitude to life, man and woman.

Key words: *Azerbaijani poet, Nizami, Azerbaijani poet, Nizami about his attitude towards life and man, Nizami about his attitude towards women*

Haqqında danışılan məsələyə aydınlıq gətirmək üçün M.Ə. Rəsulzadənin “Azərbaycan şairi Nizami” əsərinə müraciət etdik.

“Azərbaycan milli qurtuluş hərəkatının ideoloqu, və lideri Məmməd Əmin Rəsulzadə” (1) bu əsəri 1941-ci ildə Nizami Gəncəvinin 800 illik yubileyi münasibəti ilə qələmə almışdır. Lakin II Dünya müharibəsinin törətdiyi çətinliklər səbəbindən çapı ləngimişdi. Əsər ilk dəfə 1951-ci ildə Ankarada “Milli təhsil” nəşriyyatında işıq üzü görmüşdür.

Nizami Azərbaycan şairidir. Azərbaycanın ikinci ən böyük şəhəri Gəncədə doğulmuş, orada da dəfn edilmişdir. Şəhərin yaxınlığında dahi şairin 20 metr hündürlüyündə məqbərəsi ucalır, ətrafında park, Nizaminin əsərlərini tərənnüm edən tunc abidə göz oxşayır.

Bəs elə isə, M.Ə. Rəsulzadə niyə öz əsərində onun Azərbaycan şairi olduğunu xüsusi vurğulayır?

Bu, səbəbsiz deyildir. Nizami Gəncəvi əsərlərini, 5 poemasını fars dilində yazdığından İranda farslar onu uzun illərlə öz şairləri hesab edir, fars şairi kimi qələmə vermişlər. İndi də bu iddialarından əl çəkməmişlər.

Qərribə məntiqdır. Əsərlərini başqa dildə yazmaq məgər sənin fars, rus, fransız, ərəb olmağın deməkdir? Çingiz Abdullayev, Natiq Rəsulzadə, Çingiz Hüseynov və b. öz romanlarını, digər bədii təfəkkür məhsullarını rus dilində yazırlar. Bu, o deməkdir ki, onlar rus yazıçısıdır? Çingiz Abdullayev və Natiq Rəsulzadə Azərbaycanın xalq şairidirlər. Ç. Abdullayev hətta Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin katibidir.

Bu və ya digər xalqın nümayəndəsi olan şəxsin hansı dildə əsərlər yaratması o demək deyildir ki, o, yazdığı dilə məxsus millətin, xalqın oğlu, yaxud qızıdır. Bu xüsusda M.Ə. Rəsulzadə yazırdı: “Ərəblərə görə, İbn-Sina ərəbdir, çünki əsərlərini ərəbcə yazmışdır. Farslara görə, ... əsərlərini ərəbcə yazsa da, İbn-Sina bir farsdır; hətta farsca şeirləri belə vardır. Türklərə görə, də Türkiistanın Əfşanə (Buxarada) kəndində doğulmuş Sina oğlu bir türkdür; farsca şeir yazması türk olması barədə iddianı rədd etmir, çünki ərəbcə yazmış farslar və türklər olduğu kimi, farsca yazmış türklər də az deyildir... Məşhur elm və ürfan xadimlərinin milliyyətləri haqqında mübahisələr Avropaya da yad deyildir. Orta əsrlərdə latın dili bütün avropalılar üçün ortaq bir dil idi” (2, s. 7-8),

“XVIII əsrdə fransız olmayan avropalı yazıçılar da əsərlərini fransızca yazmışlar. Bu dil o çağlarda Avropanın böyük hissəsində ümumi idarə, elm və ədəbiyyat dili olmuşdur” (2, s. 15).

VII əsrdə yaşayıb fəaliyyət göstərmiş Azərbaycan şairləri İsmayıl ibn Yəsar, Musa Şəhəvat, Əbu-l-Abbas əl-Əma; XI əsrdə Eyn-Əl-Quzat, Sührəvərdir, Xoylu və başqaları öz şeirlərini ərəb dilində yazırdılar. Bu, o demək deyildir ki, onlar ərəb idilər. Sadəcə, ərəb dili dəbdə idi, bu, azərbaycanlı şairlərə öz fikirlərini ifadə etməkdə zahiri forma rolunu oynayırdı.

Məhz bu səbəbdən, yəni Nizami Gəncəvinin məhz Azərbaycan şairi, Azərbaycan mütəfəkkiri olmasını sübuta yetirmək üçün Məmməd Əmin Rəsulzadə hələ o zamanlar, iyirminci yüzilliyin 40-cı illərində “Azərbaycan şairi Nizami” əsərini qələmə almışdır.

Bildiririk ki, farsların nə deməsindən, nə düşünməsindən asılı olmayaraq, Nizami dünya alimləri tərəfindən Azərbaycan şairi olaraq tanınır və qəbul edilir.

Məmməd Əminin yazırdı ki, Nizami Gəncəvi öz əsərlərini qələmə aldığı dil fars dili olsa da, böyük mütəfəkkirin keçirdiyi hisslər və müraciət etdiyi mövzular xalqımızın müqəddəs duyğularından qidalanıb. Dahi şairin möhtəşəm sənət əsərləri onun hiss və düşüncələri onun böyüyüb boya-başa çatdığı Azərbaycan mühiti ilə əlaqəli olduğundan o, mənsub olduğu xalqın milli hisslərini poemalarında böyük sənətkarlıqla canlandıran bir şəxs, dahi bir şəxsiyyət kimi diqqət mərkəzinə gəlir.

Nizami Gəncəvi fars millətçiliyindən çox uzaq idi. Türk sevgisi ilə yaşayırdı. O, “Gözəl və böyüyə” – “türk”, gözəllik ilə böyüklüyə – “türklük”, “gözəl və böyük sözə” – “türkcə”, “gözəllik və böyüklük diyarı”na “Türküstan” deyirdi. Bu mənada heç ona türk, Azərbaycan şairi deyil demək son dərəcə ədalətsizlik, yanlışlıq olardı.

Kitab “Müəllifdən” adlı ön sözlə başlayır, “Başlangıç” bölməsi ilə davam etdirilir. Bu bölməyə daxil olan məsələlər bunlardır: “Şərqi İslam mədəniyyətinin üç ortağı”, “Şərqi İslam mədəniyyətinə mənsub şəxsiyyətlər üçün keçirilən yubileylər”, “Şərqi İslam mədəniyyətində Azərbaycanın rolu”, “Türk hakimiyyəti altında fars ədəbiyyatı”, “Azərbaycan XII əsrdə”, “Mədəniyyət baxımından ədəbiyyatda forma və məzmun”, “Nizami Azərbaycan şairi”, “Nizami-

nin yaradıcılığı”, “Unudulmuş Nizami” və “Nizamiyə borcumuz”.

Əsər 4 hissədən ibarətdir. Birinci hissə “Nizami kimdir?” adlanır və aşağıdakı məsələləri özündə birləşdirir: Nizaminin tərcümeyi-halı; şairin Azərbaycan hökmdarları ilə münasibətləri; “Nizami öz gözü ilə; Nizaminin dünya ədəbiyyatındakı mövqeyi.

“Nizaminin beş kitabı” hissəsinə daxildir: “Pənc-gənc və yaxud “Xəmsə”: “Məxzən-ül-əs-rar”, “Xosrov və Şirin”, “Leyli və Məcnun”, “Həft peykər” (“Yeddi gözəl”), “İsgəndərnamə”.

Əsərin üçüncü hissəsi “Nizami mövzuları baxımından” adlandırılmışdır. Nizami mövzuları aşağıdakı şəkildə sistemləşdirilmişdir: “Nizamidə farslıq”, “Nizamidə türklük”, “Nizamidə Qafqaz”, “Nizaminin ruslar haqqında təsəvvürü”, “Nizaminin qadına münasibəti”.

“Nizamidə sənət və ideologiya” adlı dördüncü hissənin əhatə etdiyi mövzular bunlardır: “Nizami şeirinin özünəməxsusluğu”, “Nizami sənətinin başlıca mənbəyi”, “Nizaminin yaradıcılığının təkamülü”, “Nizaminin həyatı və insana münasibəti”, “Nizamidə eşq fəlsəfəsi”, “Nizaminin dinə münasibəti və ictimai ideali”, “Nizaminin dövlət haqqında görüşləri”, “İdeal hökmdar İsgəndər və onun möcüzəsi”.

M.Ə. Rəsulzadə Nizami şəxsiyyətinə və onun yaradıcılığına çox yüksək qiymət verirdi. Bu xüsusda oxuyuruq: “Nizaməddin ləqəbini daşıyan Nizamidə Şərqi bəlkə də heç bir şairinə nəsib olmayan bir fikir nizamı vardır” (2, s. 29). “Nizami dövrünün başqa məddah şairlərindən fərqli olaraq, hökmdarlar qapılarından uzaqlaşmış və təvazökar bir həyat tərzində yaşamışdır (“Padşahla durub-oturmaqdan çəkin, çünki bu pambıqla odun münasibətinə bənzər”))” (2, s. 46).

“Yazdığı dilin farsca olmasına baxmayaraq şairin yaşadığı hissiyyatı ilə işlədiyi mövzular onun Azərbaycan duyğularından doğmuş bir zövqə sahib olduğunu göstərməkdədir. Ədəbi bir əsərin milli olması üçün yalnız onun forma milli olması kafidir? Yoxsa bir əsəri milliləşdirən ruh, məna və məzmunudur? Yalnız forma kafi deyil və formanın böyük əhəmiyyətinə baxmayaraq o, zəruri də deyildir. Hər bir əsəri milliləşdirən onun məzmunu və daxili varlığının milli olmasıdır” (2, s. 26). “Əsərlərini araşdırdıqca Nizaminin fars milliyyətçiliyindən uzaq olub türk sevgisi ilə dolu, Zaqafqaziya mühit və

şəraitinə bağlı, yurdunun tarixi müqəddəratı və geosiyasətindən doğan daimi qayğılarda məşğul olduğu aydın görünür ki, beləliklə də o, əlbəttə, bir *Azərbaycan şairidir*” (2, s. 28).

Nizami Gəncəvi fərdi həyatın keçici olduğunu desə də, eyni zamanda şəxsiyyətin doğulub boya-başa çatdığı, fəaliyyət göstərdiyi həyatı yüksək dəyərləndirirdi. Bildirirdi ki, dünya, Yer üzünü qəm, kədər və qüسسə çəkmək üçün deyil, sevinc və xoşbəxtlik üçün yaranıb.

M.Ə. Rəsulzadəyə görə, böyük şair həyatı gözəllikdən söz açaraq, bildirirdi ki, bu gözəllik insanlara edilən yaxşılıqlar, xeyirxahlıq zamanı daha da zənginləşir.

M.Ə. Rəsulzadə “Azərbaycan şairi Nizami” əsərində şairin qadına münasibəti ilə bağlı da öz təəssüratlarını bölüşmüşdür. Məmməd Əmin Nizaminin yaratdığı qadın obrazları haqqında yazırdı: “Xəmsə”də bəhs olunan müsbət qadın surətlərinin də hamısı Qafqaz, ya da türk möhürünü daşıyır. Bundan başqa, qadınlar haqqındakı Nizami görüşlərinin də, daha çox Qafqaz və türk dünyasının özünəməxsus həyat tərzini və ənənələrindən mayalandığı da görünməkdədir. Təsvir etdiyi qadın obrazlarından ən qüvvətli olan Şirin – erməni (?), Nüşabə (bərdəli (Azərbaycan), çinli kənz isə, türkdür” (1, s. 166).

Məmməd Əmin nədənsə “Xosrov və Şirin” poemasında dahi şairin yaratdığı Şirin obrazını erməni qızı kimi qələmə verir. Biz bununla razılaşmırıq. Şirin – azərbaycanlıdır.

M.Ə. Rəsulzadənin özünün də, poemaya əsasən, təsvir etdiyi Şirinə xas məziyyətlər erməni qadınında, deyil məhz türk, azərbaycanlı qadınında, qızında ola bilər. Diqqət yetirək: “Şairin təsvir etdiyi ən gözəl, qüvvətli və kamil bir qadın obrazı, şübhəsiz ki, Şirindir. Ən ülvəi sevgi ilə Xosrova aşiq olan bu şahzadə, qadınlıq şərafətini uca tutan bir insandır. Eşqin verdiyi zəifliklə təslim olma uçurumunun ta kənarına qədər gələn Şirin, ləyaqətinin, qadınlıq şərafətinin verdiyi qüvvətlə sarsılmadan dayanır, aşiqindən özünə qarşı bərabər münasibət tələb edir. Qadınlıq hissi ilə sevir, aşiq olur istədiyinə istədiyi şəkildə nail olur. Həyatda namus prinsipindən əl çəkməyən Şirinin ölümü də namusludur. İllərcə gözləyir. Dözümlülük sayəsində, müqavimət və qeyri-adi mətinliyi nəticəsində istədiyinə istədiyi şəkildə nail olur. Əri Xosrovun öldürülməsindən sonra özünü öldürən Şirin haqqında Nizami “Şirindən

başqa bu dünyada heç kəs özünü başqası üçün öldürməmişdir” – deyir... Heç kim bir başqası üçün bu gözəllikdə ölməmişdir. (1, s. 170).

Elə M.Ə. Rəsulzadənin öz sözlərindən görünür ki, bu fədakarlığı erməni qızı, erməni qadını deyil, məhz azərbaycanlı qızı, azərbaycanlı qadını edə bilər. Şirin, M.Ə. Rəsulzadənin yazdığı kimi, erməni şahzadəsi, xristian deyil, Azərbaycan (türk) şahzadəsi, müsəlmandır.

Problemin aktuallığı. Məmməd Əmin Rəsulzadənin anadan olmasının 140 illiyi ərəfəsində belə bir mövzuya müraciət edilməsi, təbii ki, aktual və vacibdir.

Problemin yeniliyi. Nizami Gəncəvinin həyata, insana və qadına münasibəti haqqında Məmməd Əmin Rəsulzadənin fikirləri diqqət mərkəzinə gətirilir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Məqalə gənc tədqiqatçılar üçün faydalı olacaqdır.

Ədəbiyyat:

1. Mirzə Bala Məmmədzadə. Məmməd Əmin Rəsulzadə / bax: Məhəmməd Əmin Rəsulzadə. Əsərləri. 1-ci cild. 1903-1909-cu illər. – Bakı: Azərənəşr, – 1992. – 470 s.
2. M.Ə. Rəsulzadə. Azərbaycan şairi Nizami. – Bakı: Azərənəşr, – 1991. – 232 s.

E-mail: amiraliyeva_i@mail.ru

Rəyçilər: *ped.elm.dok., prof. A.N. Abbasov,*
ped.ü.fəls.dok. L.A. Məmmədli

Redaksiyaya daxil olub: 05.02.2024.